

K historickým podmínkám vzniku nacismu a vývoji německého parlamentarismu

Karel Litsch

Osud německého lidu v právě uplynulých desetiletích 20. století, zvláštní imperialistický charakter německých kapitalistických států, který přivedl Evropu a s ní téměř celý svět během 35 let již dvakrát na okraj světové katastrofy a ne na posledním místě i samotná skutečnost, že fašismus jako otevřená diktatura „nejreakčnějších, nejšovinističtějších, nejimperialističtějších živlů finančního kapitálu“¹ se mohl projevit právě v Německu ve své nejhroznější podobě, klade před současnou právněhistorickou vědu řadu dosud plně neprobádaných otázek. Zejména se objevily v této souvislosti otázky, jak dalece můžeme důvody pro shora uvedené skutečnosti hledat v německých institucích uplynulých 150 let, a kde začínají a v čem spočívají kořeny vývoje k fašismu.

Je mimo jakoukoli pochybnost, že vývoj německého státu a práva v 19. století a tedy i právních institucí souvisí plně s vývojem politických názorů a právních teorií, které jsou opět odrazem ekonomiky zejména 17. až 19. století. Základní pohled na německou ekonomiku v tomto období načrtli již téměř před 100 lety Marx a Engels ve svých dílech. Bohužel se nedostala dnešní věda o hospodářských dějinách daleko přes tento pohled.² A právě zde by mohly důkladná analýza a zejména také srovnávací studie přispět k řešení a osvětlení celé řady problémů.

Na konci 18. století probíhaly v západní Evropě ekonomické přeměny, které vyústily ve vítězství buržoazních výrobních forem. Byly-li v této době např. ve Francii třídní rozpory ve společnosti úplně jednoznačné, není tomu tak v Německu, kde ekonomický a politický vývoj nebyl vyrovnaný a stejnoměrný. V Německu totiž v té době ještě neexistovala jednolitá třídně uvědomělá buržoasie a mimoto jí chyběl i pocit národní sounáležitosti. Německá buržoasie byla nucena uzavírat stále nové kompromisy, byla prostě ještě příliš slabá, než aby mohla zahájit otevřený útok proti feudalismu.

Ekonomický vývoj Německa se samozřejmě projevuje zákonitě i v politickém

¹ Jiří Dimitrov, *Zpráva na VII. světovém kongresu KI, Výbor z projevů a článků*, Praha 1950, str. 52.

² Jsou to zejména základní práce J. Kuczynského, ve kterých se pokusil o systém německé ekonomiky.

vědomí německé buržoazie, resp. v té její části, která usilovala a byla nucena po celé 19. století usilovat o buržoazní přeměny v rámci reformy „shora“, konkrétně ve formě třídního kompromisu mezi šlechtou a buržoazií, pod vedením buržoazie. Celá německá filosofie a zejména věda o státu a právu jsou nezbytně hluboce spjaty s těmito politickými názory buržoazie. Názory na stát, jeho podstatu a jeho dějiny jsou ovšem také bezprostředním odrazem třídních bojů; čím ostřejší je třídní boj, tím ostřejší jsou i ideologické spory, tím více musí buržoazie útočit na feudální názory. V následujícím nechceme a také nemůžeme podat celkový, hluboký a kritický obraz vlivu filosofie a právní teorie na historicko-politické myšlení v Německu. Chceme pouze v souvislosti se zjištěním kořenů německého fašismu upozornit na některé významnější názory.

Ekonomické a ideologické zárodky německé tragedie hledali někteří autoři až ve 12. století, např. v expanzi na východ a kolonializaci slovanských území, ve vzniku junkerstva jako vládnoucí třídy v Prusku, v německé reformaci, v přenesení obchodních center na západ v důsledku objevení Ameriky, ve Vestfálském míru a knížecím absolutismu, v německé filosofii 18. a 19. století, ve sjednocení „shora“, v organické slabosti německé buržoazie, v reformismu sociálně demokratické strany atd.³

Nesporně je každý současný politický jev, tím více fašismus a jeho formy vlády, výsledkem určitého historického vývoje, je tak říkajíc historicky podmíněný. Německé dějiny nám zvláště poskytují v tomto směru bohatý materiál. Je však otázkou, zdali skutečně shora uvedený ekonomický a tím i ideologický vývoj musely opravdu vésti k fašismu. Mám za to, že nikoliv.

Hlavní důvod pro vznik fašistické diktatury je podle mého názoru třeba hledat ve Výmarské republice. V tom, že německé monopoly a velckapitál jako celek hledaly po prohrané válce nové možnosti rozdělení světa, v tom, že německá dělnická třída byla vystavena zvláště krutým krizovým jevům a třídní boj nabýval v této souvislosti zvlášť revolučního charakteru, který buržoazie mohla zvládnout již jen terorem a v tom, že v Německu neexistoval nikdy opravdový buržoazně-demokratický systém. Celé dějiny Výmarské republiky jsou vlastně jen pokračováním ve staré vnitřní reakční politice a přípravy obnovy imperialismu. Hospodářská krize 1929—1932 se svými sedmi miliony nezaměstnaných pak vytvořila objektivní podmínky pro přímý útok na demokratická práva a nástup fašismu.

Vraťme se však ještě jednou k historickým kořenům fašismu, tak jak byly tradovány v naší i zahraniční marxistické i buržoazní literatuře. Byly zde

³ A. Kolman, *Ideologie německého fašismu*, Praha 1946; K. Kreibich, *Jak došlo v Německu k fašismu*, Praha 1957; A. Abusch, *Der Irrweg einer Nation*, Berlin 1951; E. Vermeil, *The Arigin, Nature and Development of German Nationalist Ideology in the 19th and 20th Centuries, The Third Reich*, London 1955; F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego*, Varšava 1964 a tam uvedená literatura.

učiněny zejména pokusy přeceňovat význam pruských tradic, vlivu jeho byrokracie a militarismu, včetně tzv. „Kadavergehorsamkeit“ a pruské cesty vývoje v zemědělství. Bezprostředně po nástupu fašismu v roce 1933 hrál značnou roli pruský byrokratismus, který ovládal již tzv. druhou říši. Hlavně jemu vděčila Výmarská republika za porážku listopadové revoluce v r. 1918, likvidaci dělnických a vojenských rad a za diktaturu buržoazie. Státní aparát pracoval v pruském duchu věrně jak po porážce vilémovského Německa, tak i po likvidaci Výmarské republiky.

Generální štáb žil skutečně až do svého zániku v květnu 1945 z pruských tradic, které se staly spolu s jeho reakčností pro něj příslovečné. Na druhé straně ovšem nesmíme přehlížet, že až do tzv. Röhmovy aféry a likvidace Fritsche a Blomberga existovalo mezi nacistickým režimem a generálním štábem určité napětí způsobené zasahováním totalitního státu do vojenských otázek. Generálové by bývali jistě ochotně prováděli plány německých imperialistů na ovládnutí světa i bez fašistické diktatury. To ovšem zdaleka nemá být omluvou generálního štábu anebo dokonce snahou o očištění jeho nacistické minulosti.

Junkerské (pruské) tradice a pruská cesta vývoje v zemědělství ovlivňovaly nesporně záporně buržoazně demokratický vývoj, zejména v 19. století.⁴ Pro 20. století nesmíme však zejména přeceňovat význam spojení agrárního (junkerského), obchodního a průmyslového kapitálu. Toto spojení přispělo k urychlené koncentraci kapitálu, pomohlo smířit liberální buržoazii s Bismarckovým systémem, nastolilo však také v zemědělství ryze kapitalistické formy výroby — spojilo junkery s kapitalismem.

Ještě ve Výmarské republice se objevovala, vedle nacistické strany, celá řada skupin, svazů a stran (např. Deutschnationale Volkspartei, Stahlhelm atd.) reakčního a nacionalistického zaměření, nechyběly také promonarchistické skupiny. Jak slabé byly ve skutečnosti politické síly junkerů a zejména té části, která otevřeně žádala návrat k pruskému království, ukázalo však jasně naprosté fiasko Kappova puče v roce 1920 a jednotný nástup lidových mas za republiku.

I když zatuchlost pruského státu je jedním z důvodů reakčního zaměření německé filosofie, vědy a konec konců i praxe v oblasti státu a práva, nebyla přece jen rozhodujícím činitelem. Při posouzení této otázky je třeba zařadit do správné posloupnosti příčinu a následek. Pruské království a jeho vládní systém byly dítětem německých poměrů, rozdrobenosti a organické slabosti buržoazie a nikoliv naopak, jinými slovy německé poměry umožnily poměry pruské. Je otázkou, zdali pruský vliv, který se objevil na začátku 19. století, tj. během napoleonských válek, měl v lidových masách delšího trvání. Řada filosofů, vědců a celá tzv. německá romantika viděla, jak si ještě ukážeme,

⁴ K tomu viz i můj článek, PHS 1, str. 350.

v Prusku svůj vzor, jejich vliv na lidové masy byl však minimální. Doba, kdy se Německo stává pruským, nastává opravdu až po založení Severoněmeckého spolku a po sjednocení „shora“. Tragické pak bylo za této situace, že jediný vážný odpor proti popruštění se objevil v tzv. „kulturním boji“, který byl nesen v relativně mnohem reakčnějším duchu, než bylo pruské nebezpečí. Marx a Engels vyslovili několikrát obavy, že pruský vliv dovede Německo k národnímu úpadku a ke katastrofě. Existence Pruska a jeho hegemonie urychlily na jedné straně cestu velkoburžoazie k první světové válce, k imperialismu a militarismu. Na druhé straně nejsou však ani spojenectví junkerů s velkoburžoazií, ani popruštění příčinou této cesty, nýbrž pouze prostředkem. Německá velkoburžoazie by projevovala i bez popouštění stejnou dravost a rozpínavost, protože tato byla způsobena tím, že se stala teprve tehdy světovým faktorem, když byl svět již rozdělen.

Tvrzení, že jedním z pramenů umožňujících fašistickou vládu je německá reformace, resp. Lutherovo učení, se objevilo snad poprvé u francouzského germanisty Vermeila⁵, u nás bylo tradováno zejména A. Kolmanem. Je pravda, že Luther se pokoušel dokázat oprávněnost existence státní moci a zdůvodňoval své závěry řadou míst z bible. Stát je, podle Luthera, bohem danou institucí a má proto morální právo na existenci. Jedná se tu ovšem o argumentaci, z které vycházeli v podstatě všichni reformátoři té doby a nejde tu naprosto o žádnou zvláštnost německé reformace. Již Gierke⁶ poukázal ostatně na to, že Lutherova zásluha spočívá v tom, že roztrhl bezprostřední pouta mezi státem a církví, která se projevovala za celou dobu středověku velmi negativně. Až později Melancton, který Lutherovo učení systematicky vyložil, se ještě za Lutherova života opět vracel ke spojení státu a církve a stavěl se i jednoznačně proti původně Lutherem doporučené svobodě vyznání.⁷ Kolman píše, že u Němců až dodnes zůstaly „hluboké stopy lutheránství“, především v pojetí povinnosti, poměru k práci a vrchnosti“. A dále, že „Luther učí, že vůle boží se zjevuje člověku osobně hlasem jeho svědomí. Povinnost („Pflicht“ od „pflegen“) stala se zvykem, vrchnosti byly z „milosti Boží“, pracovní obor („Beruf“ od „rufen“) byl něčím, k čemu člověka povolala sama prozřetelnost“.⁸ Tento výklad přeceňuje vliv luteránství jako takového v Německu vůbec, přehlíží, že celé křesťanství učí tezi „modli se a pracuj“, že nejen německá vrchnost byla „z Boží milosti“ a hlavně, že se učení německých reformátorů ve vztahu ke státu nikterak neliší od jiných reformovaných církví a křesťanství vůbec.

⁵ E. Vermeil, *L'Allemagne du congrès de Vienne à la révolution Hitlérienne*, Paříž 1934. Str. 11—34.

⁶ Gierke, *Das deutsche Genossenschaftsrecht III*, Berlin 1881, str. 125 a násl.

⁷ B. Kayser, *Die Anschauungen der grossen Reformatoren von der Staatsgewalt*, Diss. Breslau 1912, str. 12.

⁸ A. Kolman: *Ideologie německého fašismu*, str. 106.

Náboženské boje XVI. století jistě oslabovaly říši a spolupůsobily tak při vzniku budoucího knížecího absolutismu. Měly však se skutečnými náboženskými otázkami velmi málo společného, byla to pouze tehdy běžná forma boje o hegemonii v říši.

Nejsložitější je otázka ideologických kořenů fašismu. Mezi autory, jejichž filosofické názory nejvíce ovlivnily nacismus, je většinou uváděn mj. Kantův kategorický imperativ, Fichteho nacionalismus, Schellingův mysticismus, Hegelova absolutní idea, Nietzscheho vůle k moci a Goebbelsem tak často citovaný Schopenhauer.⁹ Nemůže nám jít o výklad a analýzu názorů německé filosofie. Jak složitá je celá tato otázka vyplývá již z toho, že řada právě jmenovaných autorů se objevuje znovu o několik stránek dále mezi těmi, kteří měli pozitivní vztah k francouzské revoluci. Mám za to že vliv německé filosofie na vznik fašismu, na smýšlení Němců za Hitlera je obecně přeceňován a to již proto, že hitlerismus nikdy nedospěl k žádné vlastní ideologii, nevypracoval nikdy jednotné ideologické zásady. Nebylo tomu tak jen proto, že žádné zásady neměl, nýbrž hlavně proto, že vycházel již svým programem pouze z okamžitých politických potřeb. To, co bylo na nacismu konstantní, je možno shrnout do tří principů: totalitní systém jako formy vlády, rasismus a vůdcovský princip. V tomto směru činila jistě německé filosofie minulého století „průkopnickou“ práci mezi inteligencí, hitlerismus měl ale masovou základnu a ta nevznikla ani v nejmenším vlivem neb přispěním dřívějších filosofických škol. Na hlavní důvod pro vznik fašismu jsme již poukázali dříve. Zbývá ještě dodat, že Hitlerovi a jeho chlebovárcům se podařilo využít ke svým cílům dokonalou iluzi maloměšťáků o tom, že je možno se zbavit kapitalistické nouze za kapitalismu. Masovou základnu a později ještě poslušnou masu souběžníků získal mezi lumpenproletariátem, šovinistickou mládeží, dělnickou aristokracií i nezaměstnanými dělníky a zadluženým rolnictvem. K agitaci mu stačila kritika neutěšených sociálních i politických poměrů Výmarské republiky, dogmatický program a historicky zabarvený nacionalismus. Otázkou zůstává, proč se nikdy nepodařilo, zejména také na počátku existence fašismu, stmelit proti jeho vládě větší a úspěšnou opozici demokratických sil? Proč dochází k jen tak slabým náznakům protifašistického odboje? Spočívá to jistě i v tom, že v německém lidu existoval příliš malý smysl pro demokratismus, pro kontrolu vlády se stranou lidu, resp. parlamentu, že v něm nebyl vyvinutý onen smysl pro parlamentarismus a boj za politickou věc, který vznikl všude tam, kde se buržoazie dostala k moci v otevřeném střetnutí s feudalismem. Proč tomu tak bylo, je úkolem našich dalších výkladů.

První společenská síla, která dokázala na německém území vybudovat jednotný státní systém, byla buržoazie. Stalo se tak ovšem až v době, kdy již

⁹ Nejzasvěcenější přehled podává v tomto směru A. Kolman, *Ideologie...*, str. 119—147.

ztratila téměř úplně svůj relativně pokrokový charakter, což se projevilo zejména na postavení zákonodárných orgánů.

V uplynulém tisíciletí nebylo Německo nikdy plně centralizovaným, sjednoceným státem, v tom je jeho první zvláštnost v poměru k jiným evropským zemím.¹⁰ Slabost německých zastupitelských orgánů, kterou můžeme označit za příslovečnou, se projevovала již v říšském sněmu feudálů, který se svou organizační strukturou, a až na některé výjimky i svým vlivem, diametrálně odlišoval od jiných stavovských orgánů. Souviselo to jistě také s tím, že Svatá říše římská byla svou podstatou jen velmi volným státním útvarem. Císařská, resp. královská koruna, jako jediná sjednocující instituce byla příliš oslabena bojem o investituru a nadto příliš závislá na momentálních mocenských, ekonomických a jiných silách. Mimo to nemohlo být také v zájmu stavů zastoupených na říšském sněmu, aby posilovaly moc císaře, neboť by to bylo vedlo k oslabení jejich vlastních decentralizačních snah. Od vlády Karla V. omezovaly volební kapitulace císaře do takové míry, že jeho mocenské postavení se stalo již samo o sobě problematickým. Později vyšly nikoliv stavové, jak tvrdí Forsthoff,¹¹ nýbrž pouze část stavů, tj. zemská knížata, z třicetileté války jako vítězové. Jen jim se podařilo povýšit „stavovské svobody na suverenitu.“

Od roku 1648 platí pro Německo plně to, čím uvedl mladý Hegel v r. 1799 svou studii o německé ústavě, „Německo přestalo být státem.“¹² Velká francouzská revoluce, resp. napoleonské války zasadily říši poslední ránu, takže přestala existovat i formálně. Obě skutečnosti měly pro pozdější vývoj eminentní význam. Znamenaly totiž základní změnu v německém státním právu, která spoluovlivňovala velmi pomalý rozvoj kapitalistických výrobních vztahů, rozdrobenost nejen Německa, nýbrž i buržoazních revolučních sil, čímž ztratilo buržoazní hnutí svou údernost.

Ekonomický proces přechodu od feudalismu ke kapitalismu probíhal v Německu na konci 18. století a začátkem 19. století. Tento proces přeměny se protáhl na několik desetiletí a byl ukončen v podstatě až po revolučním roce 1848 definitivní likvidací zbytků poddanství. K tomu přistupuje ještě skutečnost, že ekonomická přeměna nezačala ve všech německých zemích ve stejnou dobu. Byla však urychlena Velkou francouzskou buržoazní revolucí, která vykonávala na německé poměry nesporně pokrokový vliv.¹³ V letech od roku

¹⁰ K tomu viz velmi instruktivní výklady: G. Barraclough; *The Orgins of modern Germany*, Oxford 1947.

¹¹ E. Forsthoff, *Deutsche Verfassungsgeschichte der Neuzeit*, Berlin 1940, str. 43.

¹² G. W. F. Hegel, *Schriften zur Politik und Rechtsphilosophie*, herausg. von G. Lason, Leipzig 1913, str. 3; dále pak uvádí na str. 13 a násl.: „Das deutsche Staatsgebäude ist nichts anderes, als die Summe der Rechte, welche die einzelnen Teile dem Ganzen entzogen haben, und diese Gerechtigkeit, die sorgsam darüber wacht, dass dem Staat keine Gewalt übrig bleibt, ist das Wesen der Verfassung.“

¹³ O vlivu francouzské buržoazní revoluce viz mj.: F. Mehring, *Von Tilsit nach*

1789 až do konce 18. století se tento vliv projevuje také velmi jasně v politických ideologiích tvořících se v Německu. Je možno říci, že celá řada německých filosofů měla pozitivní vztah k buržoazním přeměnám, byli však odrazeni od buržoazní revoluce jakobínskou diktaturou a Napoleonovou politikou a viděli hlavní vývojové možnosti v pokojném nastolování buržoazních poměrů pomocí reform. Jejich názory byly zpočátku jistě také podmíněny skutečností, že v Německu chybělo masové hnutí proti šlechtě a knížatům a také tím, že viděli v jakobínismu pouze diktaturu a nechápali její vnitřní nutnost pro samotnou existenci revoluce ve Francii. Jakobínismus vyvolal v nich mimo to obavu před masovým hnutím. Nakonec i fakt, že v německých zemích (zejména v Prusku) došlo na počátku 19. století pod přímým i nepřímým vlivem francouzské revoluce, avšak bez jakéhokoliv bezprostředního přičinění mas, k řadě reform, utvrzovalo je v tomto směru. K tomu pak přistupuje ještě výslovně imperialistický charakter francouzských výbojů, zejména po vítězství u Jeny a protektorská politika francouzské buržoazie. Tím je možno si m.j. vysvětlit i orientaci německých ideologů k Prusku, k státu, který se buržoazních novot nejvíce bál, který byl nejnepřístupnější k reformám a v kterém buržoazní vývoj nejméně pokročil. To, že se právě toto Prusko stalo nejprogressivnější silou německého odboje proti Francii a že se kolem něho formovaly hlavní nositelé německé národní — romantické myšlenky, v tom je hlavní osudný faktor německých dějin na počátku 19. století, jehož vlivy můžeme pozorovat až do dnešní doby.

V této souvislosti je pak také pochopitelné, že vývoj buržoazního státoprávního myšlení a německá buržoazní nauka o státu a právu je následkem opožděného vývoje kapitalismu ve svých závěrech od počátku nevyspělá, polovičatá nebo úplně reakční a vykonává na společenský vývoj brzdicí vliv.

Systém moderního státního práva vznikl v sedmdesátých a osmdesátých letech 18. století, to je v momentu, kdy se objevila vědecká teorie práv a povinností člověka, která byla buržoazií vydávána za největší ideál mravního života vůbec. Ve Francii se snažila buržoazie, na základě Montesquieova učení (*Esprit des Lois*, 1748) o dělbě moci získat takový podíl na politické moci, který by odpovídal jejímu hospodářskému významu. Na tom nemění nic ta skutečnost, že se to mělo prozatím ještě stát na základě polofeudálního dvoukomorového systému (aristokratická a demokratická komora). Dále se již dostal Rousseau se svým *Contract social* (1762), který již plně obsahuje a vyjadřuje pojem buržoazní svobody.

I v Německu se objevovaly v této době názory navazující na humanistické a renezanční tradice a vyjadřující již ve smyslu předchůdců francouzské revoluce

Tauroggen, Berlin 1910; E. v. Neier, *Französische Einflüsse auf die Staats — und Rechtsentwicklung Preussens*, Leipzig 1908; I. Droz, *L. Allemagne et la Révolution Française*, Paris 1949. A. Stern, *Der Einfluss der französischen Revolution auf das deutsche Geistesleben*, Stuttgart, Berlin 1928.

nové požadavky a ideje rostoucí buržoazie. Jejich představitelé (Franke, Thomasius, Hamann, Herder, Wolff, Moser atd.) byli však v menšině a bez podstatného vlivu. Mezitím co dostalo v jiných zemích osvícenství politickou formu, zůstalo v Německu pouhou teorií. Osvícenci napadali sice existující feudální řád, zejména v oblasti trestního práva a samozřejmě i státního práva, tím že se však objevuje na místě staré říše celá řada, nyní již i formálně suverenních států, stává se pro ně aktuální otázka vypracování ústavy a tím i právní teorie vůbec. Pro petrifikaci partikularismu a zachování stávajícího řádu hodila se nejvíce přirozenoprávní teorie rozpracovaná v rozsáhlém systému nejprve Pufendorfem a pak I. H. Böhmerem. Vedle pokrokových tendencí v právní vědě (Moser, Schlosser a další) je ovšem třeba hlavně vidět, že proces vytváření samostatné buržoazní právní vědy byl zároveň procesem potlačování pokrokových závěrů o zákonitostech lidského vývoje, který byl zaviněn tím, že současný právní stav neukazoval perspektivy rozvoje a nové pokrokové teorie se nemohly opřít o buržoazní hnutí.

Za kritérium pokrokovosti či reakčnosti názorů po r. 1789 je možno jistě označit vztah představitelů veřejného života k francouzské revoluci. V tomto směru je možno zjistit dva hlavní proudy. V prvním proudu, jehož zástupci měli pozitivní vztah k revoluci, je třeba jmenovat na prvním místě J. G. Fichte (1762—1814). Jeho spis „Zurückforderung der Denkfreiheit...“¹⁴ byl otevřeným útokem na feudalismus a absolutismus a Fichte se tu staví za svobodu myšlení jako nezcižitelného lidského práva a za svobodu šíření buržoazních idejí. Společenská smlouva a obrana francouzské revoluce jsou i tématem jeho další práce,¹⁵ která se staví plně za právo revolučních změn v ústavě státu.¹⁶ Také poslední velký německý filosof v období osvícenství Immanuel Kant (1724—1804), měl pozitivní vztah k revolučním přeměnám, jak dokazuje práce W. Sellnowa uveřejněná v tomto čísle PHS.¹⁷ S větším nebo menším odstupem následují pak další myslitelé jako například E. C. Wieland (1755 — 1828), jehož teorie sil je ryze antifeudální a který vydává buržoazní společnost za poslední účel (Endzweck) přírody.¹⁸ Dále F. G. Klopstock (1724 až 1803), který byl jako autor Ódy na oslavu francouzské revoluce vyznamenán diplomem francouzského občana. Patří sem také sociálně-kritický a politicko-revoluční spisovatel A. G. F. Rebmann (1768—1824) a vedoucí činitel Řádu illuminátů a spisovatel A. v. Knigge (1752—1796). Za všechny další jme-

¹⁴ J. G. Fichte, *Zurückforderung der Denkfreiheit von den Fürsten Europas, die sie bisher unterdrückten*, herausg. v. R. Strecker, Leipzig 1919.

¹⁵ J. G. Fichte, *Beitrag zur Berichtigung der Urtheile des Publikums über die Französische Revolution*, herausg. v. R. Strecker, Leipzig 1922.

¹⁶ Die deutsche Geschichtswissenschaft vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Reichseinigung von oben, herausgegeben von J. Streisand, Berlin 1963, str. 32.

¹⁷ W. Sellnow, *PHS 12*, str. 207.

¹⁸ E. C. Wieland, *Versuch über die natürliche Gleichheit des Menschen*, Leipzig 1782, str. 2—59.

nujeme ještě Georga Forstera (1754—1794), který jako přívrženec Jakobínů uznával bezvýhradně francouzskou revoluci a snažil se jako poslanec republiky v Mohuči, tuto organizovat podle jakobínského vzoru a dokonce připojit celý levý břeh Rýna k Francii. A prvního překladatele „Prohlášení lidských práv“¹⁹ A. L. v. Schlözera (1735—1809).

Pokud jde o hlavní představitele kulturního života, je znám Goethův výrok „dnes začala nová éra“, který často vedl k přílišnému přeceňování jeho osoby. Naproti tomu Mehringovy závěry v Lessingovské legendě vedly k příliš negativnímu hodnocení Schillerových názorů. „Stručně shrnuto: Schiller se nemohl vyrovnat s problémem revoluce zdola, protože mu objektivní poměry v Německu a mnohé jevy ve Francii nepomohly se s ním vyrovnat. Schiller se nemohl ale také vyrovnat s problémy revoluce shora, protože chod událostí ve Francii je předešel a v Německu již nebyly aktuálními v době, kdy už začala kontrarevoluční válka proti Francii.“²⁰ Toto hodnocení je typické i pro ostatní příslušníky německé inteligence první poloviny 19. století. Na počátku jejich činnosti stál vznik kapitalistických vztahů a na konci poražená revoluce v roce 1848. Jejich myšlení a závěry jsou tedy ovlivňovány rozpadem tzv. Svaté říše, napoleonskými válkami, Svatou aliancí a Německým spolkem, Karlovarskými usneseními a pronásledováním demagogů, separatismem i vznikem celní unie. Vliv mělo jistě i to, že německá svoboda přišla z Ruska, které mělo v té době výslovně reakční charakter — skutečnost, která byla v době kultu poněkud zkreslována.

Jmenované osoby a jejich díla byla ovšem také vždy nacionalisticky naladěná a tato nacionalistická tendence byla v období fašismu německou vědou i politikou vždy znovu a znovu v zájmu antinacionálních imperialistických snah zneužívána. Je proto povinností pokrokové marxistické vědy poukázat na dříve zamlčené pokrokové stránky německé historie. Jde o to poukázat na to zejména proto, aby tyto jevy nemohly být znovu zneužívány a jde v neposlední míře také o to ukázat, že pouze hnutí nesené dělnickou třídou a vyzbrojené marxismem-leninismem je schopno nésti dále pokrokové buržoazní dědictví německého národa.

V druhém, reakčním proudu, který se postavil ostře proti revoluci, jsou zejména zastoupeni němečtí romantikové, z nichž je třeba uvést Gentzeho, Novalise, Schlegela a Schleiermachera.

Síly pracující do značné míry ve smyslu protifeudální koncepce se našly také v pruském důstojnickém sboru. Nejvyhraněnější osobností bude tu jistě Gneisenau, který kriticky vystoupil proti pruskému vojenskému systému a dotýkal se nejzákladnějších kořenů pruského státu. Za otevřené vystoupení proti stavovskému systému je možno považovat jeho článek z r. 1807 „Der Bürger-

¹⁹ Prohlášení vyšlo v dubnu 1791 v „Staatsanzeiger“, k tomu viz *Deutsche Geschichtswissenschaft vom Beginn des 19. Jahrhunderts...*, str. 91.

²⁰ *Deutsche Geschichtswissenschaft vom Beginn des 19. Jahrhunderts...*, str. 26.

Repräsentant Nettelbeck in Colberg.“ Gneisenau zde nejen prolomil zásadu, že důstojník nemůže publikovat v obyčejných novinách, nýbrž samotný obsah článku je výzvou k občanskému patriotismu bez rozdílu stavů. „Také to je příznačné pro Gneisenaua, že v krátkém pamětním spisu pro krále hovořil nejen ve vší otevřenosti o vnitřních poměrech ve Slezsku, nýbrž zároveň přednesl nutnost vytvořit ústavu.“²¹

V Prusku se však objevili na začátku 19. století i reformátoři, kteří sice nechtěli likvidovat feudální řád, kterým však bylo jasné, že je nutno získat alespoň na základě mírných reforem spolupráci lidových mas a přizpůsobit státní zřízení do takové míry nové době, aby bylo možno účinně bojovat proti Francii. Mezi tyto osoby patří vedle Hardenberga a Humboldta zejména Stein, na jehož působení se objevují v literatuře různé názory. Stein byl nesporně velkou osobností, nebyl revolucionářem, snad ani pokrokářem, stavěl se ostře proti francouzské revoluci,²² jeho objektivní působení však vedlo k řadě pokrokových jevů v pruském státním životě, k omezení absolutistických forem, přispělo k likvidaci feudalismu, zůstávalo ale v rámci pruských možností a poměrů a Stein sám nehledal a nechtěl posílit buržoazii, nýbrž pouze stavy. Z celého jeho působení je jasné, že byl pouze pro evoluční vývoj přesně řízený shora. Je však otázkou, nakolik si uvědomoval jako státní realista, že v tehdejších pruských poměrech není jiné cesty.

Státoprávním výsledkem lidového nadšení a vítězství nad Francií byla spolková akta vídeňského kongresu, která představovala „nejvíce znevažující ústavu, která byla kdy velkému kulturnímu národu vnucena domácími panovníky.“²³ Ponecháme zde stranou, zdali spolková akta skutečně představovala ústavu, jak tvrdí Treitschke, nebo pouze mezinárodní smlouvu, pro nás je rozhodující, že článek 13 spolkových akt hovoří sice o tom, že „ve všech spolkových státech bude zavedena stavovská ústava“, závěrečná akta vídeňského kongresu však již předem vyloučila vytvoření pokrokových ústav tím, že ustanovila, že každá ústava, která by zužovala suverenitu panovníka do takové míry, že by byla rozdělena státní suverenita mezi knížete a lidový zastupitelský orgán, není s jmenovaným článkem v souladu.

Francouzská revoluce ovlivnila také částečně rozdrobené antifeudální hnutí rolnických a městských mas. Byly to ovšem skutečně jen „hrstka šlechticů a několik skupinek buržoazních intelektuálů“,²⁴ které se pokusily dělat dějiny. Velká masa měšťanstva, dělníků a sedláků zůstala stranou. Z větších hnutí je to zejména povstání sedláků v Sasku (1790), pokus o jakobínskou republiku

²¹ N. v. Gneisenau, Berlin 1954, str. 25.

²² Např. Meier, l. c., uvádí, že existoval v pruském tajném archivu spis: „Die französische Geschichte von der ältesten Zeit bis 1799“, v kterém se měl Stein vypořádat i s francouzskou revolucí.

²³ H. v. Treitschke, *Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert*, 1929, str. 708.

²⁴ Lenin, *Ausgewählte Werke*, sv. 1, Berlin 1953, str. 355.

v Mohuči, antifeudální nepokoje sedláků a řemeslníků ve Slezsku (1793 — 1794), nepokoje tkalců v Podkrkonoší (1793) a hnutí tovaryšů v Hamburku. Revoluční vliv se projevoval ještě i v pozdější době, např. za vlády direktoria, kdy byly v jižním Německu rozdávány letáky neznámého autora, které obsahovaly návrh německé jakobínské ústavy.²⁵ V Königsberku vyšla ještě v roce 1800 kniha: „Beiträge zum republikanischen Gesetzbuch, enthalten in Anmerkungen zum ALR und zur AGO.“ V této knize se praví mj., že republikánská ústava je jedinou institucí, která činí lid nezávislým na náladách a charakteru mocných, jediná, která může odstranit válku, protože je schopna spojit lidstvo v jedinou buržoazní společnost. Podle autorů nemusí však republika vzniknout jen revolucí, nýbrž i mocnář sám se má zúčastnit prostřednictvím reformem na organizaci nové společnosti.²⁶

Jakmile se rozvinuly kapitalistické výrobní vztahy, objevily se uvnitř těchto vztahů antagonistické protiklady mezi prací a kapitálem. Tím se na určitém stupni vývoje stávají i nové výrobní vztahy poutem pro další rozvoj výrobních sil a omezují tak další společenský vývoj. Tato skutečnost se projevuje i ve vzájemném vztahu dělnické třídy a buržoazie. I když je třeba ještě po revoluci 1848 odstraňovat zbytky feudalismu, což je v zájmu jak buržoazie, tak i dělnické třídy a rolnictva, přece jen nemůže již být za nových podmínek buržoazie sama důsledným reprezentantem zájmů celé společnosti a to hlavně proto, že se dostává sama do rozporu s novými výrobními silami — s dělnickou třídou. Dělnická třída již v tomto momentu ví, „že jen revolučním hnutím buržoazie proti feudálním stavům a absolutní monarchii nemůže být urychleno její vlastní revoluční hnutí.“²⁷ V tomto smyslu pak ztrácí v Německu buržoazie svůj relativně pokrokový charakter, přestává důsledně bojovat za buržoazně-demokratické vymoženosti už v době, kdy vlastně ještě ani nezvítězila. „Pánové buržoazie chtějí proto jak je to jen možné přeměnit absolutní království v buržoazní bez revoluce a mírnou cestou.“²⁸ Buržoazie uzavírá spojenectví s reakcí proti dělnické třídě, což se otevřeně projevilo již v revolučním roce 1848.

Kompromis mezi buržoazií a feudály projevoval se zejména negativně při vzniku politických stran a stanovení vztahů a postavení nejvyšších orgánů státní moci v jednotlivých ústavách. Tento kompromis nevznikl samozřejmě bez obtíží a bojů a nikdo nemůže tvrdit, že v období od Karlovarských usnesení do revoluce 1848 by neexistovala buržoazní opozice proti stávajícím vládnou-

²⁵ K tomu viz zejména Stulz-Opitz, *Volksbewegungen in Kursachsen zur Zeit der Französischen Revolution*, Berlin 1956; F. Valjavec, *Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland 1770—1815*, München 1951; H. Scheel, *Süddeutsche Jakobiner*, Berlin 1962 a tam uvedená literatura.

²⁶ Meier, *o.c.*, str. 173—174.

²⁷ Marx, Engels, Lenin, Stalin, *Zur deutschen Geschichte*, sv. I., Berlin 1954, str. 584.

²⁸ *Tamtéž.*

cím systémům. Opozice se mohla však projevovat pouze skrytě, nemohla v parlamentních diskusích vystříbřit své názory a hlavně se diferencovat. Z těchto důvodů nevznikly také politické strany, což zavinilo pozdější nejednotnost frankfurtského parlamentu. Opoziční hnutí mělo svou základnu v liberální obchodní buržoazii, v rolnictvu, ve studentstvu a našlo svůj písemný výraz mezi profesory vysokých škol. Buržoazní opoziční hnutí trpí ovšem — a to opět zákonitě, vzhledem k rozdrobenosti — především nacionalismem, který stavěl do pozadí konkrétní otázky demokratických forem ústavního života. Přesto tvoří revoluce 1848 nejen vrchol německého liberálního a demokratického hnutí za jednotu, nýbrž i za nejzákladnější buržoazně demokratická práva.

Dne 18. května 1848 se sešlo ve Frankfurtu ústavodárné národní shromáždění. Bylo zahájené presidentem H. v. Gagernem, který v zahajovacím projevu uvedl: „Chceme vytvořit ústavu pro Německo, pro celou říši. Povolání a plná moc k této práci jsou v suverenitě národa...“ Už další věty jeho projevu však dokázaly, že značná část buržoazie, jejímž mluvčím Gagern byl, nehodlá a nemůže rázně skončit s polofeudálními vládami a s rozdrobeností. Revolučně-demokratická levice přijala proto se značným zdržením další část jeho projevu. „Těžkosti spočívají v úkolu vytvořit dorozumění s vládami... Německo chce být jediné, ovládané vůlí národa za spolupráce všech jeho článků. Dosáhnout spolupráci vlád jednotlivých států je povoláním našeho shromáždění...“²⁹ Tedy spolupráce s vládami, které byly právě revolucí alespoň formálně odstraněny, s vládami, které byly největší překážkou jednotné republiky a požadavků buržoazie. Rozpory se projevily již při zahájení činnosti ústavodárného shromáždění a byly způsobené neblahým dědictvím německých poměrů. Nejde o to, zdali ústava vypracovaná frankfurtským shromážděním byla dobrá či špatná, demokratická či reakční, ani o to, jak neslavně skončila činnost tohoto sporu. Bez ohledu na subjektivní přání skutečných revolučních demokratů byla objektivní situace taková, že buržoazie jako celek již nemohla odstranit revolucí, „zdola“ zbytky feudalismu a splnit hlavní požadavek — sjednocení. Bála se příliš lidových mas, pod dvojitým tlakem, tj. jednak dělnické třídy, jednak polofeudálních vládních systémů, volila zákonitě kompromis s feudály, který jí mohl i nadále zajistit panství kapitálu. Zato však obětovala ještě i pro další léta svou politickou hegemonii. Celý tento proces zákonitě vyúsťuje v neblahém sjednocení „shora“ a v bismarckovském Německu.

Během německo-francouzské války byla s konečnou platností vyřešena životní otázka buržoazního rozvoje Německa — země byla sjednocena. Buržoazie se vzdala v tomto momentu veškeré politické opozice a vydala se „tvůrcům“ nové jednoty na milost a nemilost. Politicky nezkušená a bez parlamentních tradic jí chyběla veškerá iniciativa při sjednocení, vycítila však velmi

²⁹ *Verhandlungen des deutschen Parlaments*, Officielle Ausgabe, Frankfurt 1849.

dobře, že sjednocení „shora“ je i v jejím třídním zájmu, neboť zaručovalo takový charakter nového státu, který jí dával postačující podíl na moci a zejména odstraňoval poslední překážky, které stály dosud rozvoji obchodu a průmyslu v cestě. V neposlední řadě si byla vědoma i toho, že forma a charakter sjednocení dávají dostatečné záruky pro provádění politiky silné ruky a pro splnění všech imperialistických cílů.

Ústava německé říše byla ve svém konečném znění vyhlášena 16. dubna 1871.³⁰ Ve výpočtu jejích největších nedostatků je možno uvést, že neobsahovala základní formulace buržoaznědemokratických svobod, omezovala značně kompetence zákonodárného orgánu, nepřekonala úplně rozdrobenost a zajistila Prusku nadvládu v říši. Marx výstižně charakterisoval stát, jehož základním zákonem byla výše uvedená ústava, jako stát „který není ničím jiným než vojenským despotismem, přikrášleným parlamentními formami, smíchanými feudální přísadou, již ovlivňovaným měšťanstvem, byrokraticky přistrojeným a policejné hlídaným.“³¹ Autoři ústavy vycházeli při konečné redakci textů více z okamžitých politických potřeb, než z teoretických úvah. Proto budeme v první říšské ústavě také marně hledat vlivy pokrokových buržoazních názorů na stát a právo. Její svéráznost spočívá zejména v pozoruhodné skutečnosti, že téměř polovina z 78 článků byla věnována otázkám, které nejsou běžně součástí ústavy. Forsthoff správně připomíná, že čtenář získává téměř dojem, že tyto otázky byly pojaty do ústavy jen proto, aby byla docílena běžná míra rozsahu kolem 80 článků a uvádí dále: „Nikoliv neprávem bylo k Bismarckově ústavě poznamenáno, že je nutno v ní obdivovat méně to, co upravuje, než to, co ponechává neupravené.“³²

První celoněmecký zastupitelský orgán — nepřihlížíme-li k frankfurtskému parlamentu z revolučního roku 1848 — se sešel v Berlíně dne 21. března 1871. Ve smyslu historických tradic se nazýval stejně jako feudální stavovský orgán říšským sněmem. Představitelé buržoazní vědy státního práva³³ tvrdí, že v tzv. druhé říši byla zavedena jednokomorová soustava, a odvolávají se přitom na poměrně široké kompetence říšského sněmu v oblasti zákonodárství. Je pravda, že státní právo bismarckovské říše skutečně neznalo horní komoru s takovým postavením, jak ji vidíme např. ve Francii podle ústavy z r. 1875. Nelze ovšem na druhé straně oddiskutovat, že spolková rada, i když její postavení, působení jakožto i složení byly rozdílné, přece jen dokonale zajišťovala reakční funkci senátu.

V zájmu historické pravdy je nutno zdůraznit, že pokrokovým rysem ně-

³⁰ *Reichsgesetzblatt*, I, 1871, str. 242.

³¹ Marx-Engels, *Vybrané spisy II*, Praha 1955, str. 29.

³² Forsthoff, *o. c.*, str. 199.

³³ G. Anschütz, *Bismarck und die Reichsverfassung*, Berlin 1899; A. R. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, sv. 3., Stuttgart 1963; P. Labant, *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*, 4 svazky, Tübingen 1911—1914 a tam uvedená literatura.

meckého státního práva po r. 1871 byl volební systém do říšského sněmu, v kterém již byla plně aplikována zásada rovných, přímých a všeobecných voleb bez jakéhokoliv majetkového censu.³⁴

Článek 29 říšské ústavy pravil, „že členové říšského sněmu jsou zástupci celého národa a nejsou vázáni příkazy nebo pokyny.“ V tomto ustanovení je možno spatřovat značný pokrok oproti dřívějším německým ústavním tradicím. Vedoucí síly Německa zde musely přece jen respektovat rozhodující účast buržoazie, zejména liberální, na vládě ve státě a musely proto i respektovat základní buržoaznědemokratické požadavky, mezi něž patří i zásada, že volební členové zastupitelského orgánu jsou zástupci lidu. Projevily se zde přece jen změny, probíhající ve třídní struktuře společnosti, což můžeme jasně ilustrovat na příkladě z šedesátých let z tzv. „Konfliktzeit“, kdy mohl Bismarck ještě v pruském zemském sněmu prohlásit: Nejsme v Anglii a my ministři jsme služebníci krále, nejsme služebníci lidu, nejsme vaši služebníci.“³⁵

Na druhé straně ovšem nestála říšská ústava na zásadě principu suverenity lidu. Otázka suverenity byla v tzv. druhé říši vůbec řešena velmi komplikovaným způsobem. Souviselo to do značné míry se zachováním samostatnosti jednotlivých zemí a vytvořením spolkového státu. Suverenitu německé říše představoval souhrn jednotlivých panovníků v zemích a byla reprezentována spolkovou radou.

Sjednocením Německa vznikla ve střední Evropě velmoc, která měla všechny předpoklady k tomu, aby hrála na mezinárodním poli význačnou úlohu. Neštěstím Německa — a to jak pro jeho vnitřní, tak pro zahraniční politiku — bylo však to, že od 18. století téměř nezměněné Prusko se stalo hegemonem v právě vzniklém spolku států. Velkoburžoazie také cítila ještě příliš ve svých kostech události Pařížské komuny a byla si vědoma toho, že proti dělnické třídě uhájí své zájmy nejlépe aplikací pruského systému v celém Německu.

Jedinou reálnou protiváhou proti všem reakčním snahám mohl být jen důsledný parlamentní systém. Říšský sněm byl jediným skutečným reprezentantem národně buržoazní jednoty a jeho výhradním právem bylo spoluvydávat říšské zákony. Činnost parlamentu se však obyčejně v buržoaznědemokratických státech neomezuje jen na spoluúčast při vydávání zákonů. Hlava státu a vláda jsou parlamentem omezovány nebo kontrolovány při své celé činnosti. Jednou z nejdůležitějších kompetencí parlamentu je v tomto směru právo zasahovat do rozpočtových otázek, kontrolovat čerpání rozpočtu a konec konců kontrolovat i celou činnost vlády. Souhrn těchto kontrolních a dozorčích práv parlamentu nazýváme zodpovědnost vlády vůči parlamentu. V konstituční monarchii obdobného typu existovala také vždy vláda, která musela být představena a schválena parlamentem a která byla tomuto parla-

³⁴ Článek 20. říšské ústavy z r. 1871. K volebnímu právu tzv. II. říše viz: A. Rein, *Die Revolution in der Politik Bismarcks*, Göttingen 1957.

³⁵ Bismarck, *Reden und Aufsätze*, Berlin, 1903, str. 223.

mentu zodpovědna. V Německu po roce 1871 tomu tak nebylo. V běžné konstituční monarchii spolupodepisuje ministr, který je kontrolován parlamentem, všechny akty vydávané hlavou státu. V Německu však neexistovala říšská vláda, která by byla zodpovědna parlamentu. Podle článků 6 — 9 říšské ústavy měla spolková rada plnit funkci ústřední vlády. Tato však byla orgánem, ve kterém byly zastoupeny vlády jednotlivých zemí a proto nemohla ani formálně, ani fakticky nahradit ústřední vládu ve vztahu k parlamentu. Říšský sněm mohl sice interpelovat zástupce říšské „vlády“ ve všech otázkách týkajících se říše, toto právo bylo však pouze deklarativní, neboť zástupci vlády neměli povinnost zodpovědět dotazy poslanců. Mimo to musely být interpellace poslanců podepsány nejméně 30 členy říšského sněmu a zaslány písemně spolkové radě, resp. jejímu předsedovi.³⁶ Diskuse byla přípustná jen tehdy, když více než 50 poslanců o ni výslovně žádalo. Německou politiku načrtl a prováděl v podstatě říšský kancléř se souhlasem císaře. To znamená, že říšská politika byla v praxi prováděna i bez větších zásahů spolkové rady, která nemohla ani ovlivňovat jmenování nebo odvolání říšského kancléře. V podstatě byla spolková rada — což vyplývá již jasně z jejího složení, jen dozorčím orgánem pruské vlády. Za takového vzájemného poměru nejvyšších orgánů říše bylo samozřejmě celé postavení opozice v říšském sněmu velmi problematické. Proto také chybí v německém parlamentu tradice velkých parlamentních debat, během kterých přicházejí a odcházejí vlády, v kterých se odhalují politické machinace vlády, většinových stran, ministrů i poslanců a které jsou zároveň politickou školou mas. Protivládní koalice nemohla právě proto, že neexistovala parlamentu zodpovědná vláda, docílit úspěchu. Vážnější opozice v parlamentu mohla sice způsobit říšskému kancléři nepříjemnosti, v podstatě však bez vážnějšího vlivu na německou politiku. Kancléř byl jmenován císařem a pouze jemu zodpovědný. Dokud souhlasil císař s politikou kancléře, byl říšský sněm bezmocný. Na tom nemění nic skutečnost, že měl právo diskutovat o státním rozpočtu a mohl tento schvalovat (zde došlo také vždy ke sporu mezi poslanci a vládou), fakticky se jednalo totiž pouze o velmi problematické právo, problematické zejména proto, že v Německu nebylo říšské armády a neexistovala jednotná finanční správa.

Parlamentu zůstala tak pouze funkce abstraktního zákonodárce. Neměl naprosto možnost kontrolovat, jak bylo právo aplikováno, nebo posoudit, zdali se nacházejí právní normy, které měl vydat, v souladu se společenskými potřebami. Tím byla formálně i fakticky potvrzena snaha výkonné moci (byrokracie) nepřipustit kontrolu parlamentu nad správou. V právě řečeném spočívají hlavní důvody pro to, že německá maloburžoazie a lidové masy vůbec zůstaly politicky nezkušené a nebyly zvyklé na kritiku vlády v parlamentu,

³⁶ Viz m.j. P. Zorn, *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*, sv. I., Berlin 1895, str. 220 a násl.

což v nich utvrzovalo přesvědčení, že vláda je ve správných rukou a nedotknutelná.

Řekli-li jsme o ústavě tzv. druhé říše, že vznikla bez vlivu právní vědy a nebyla vůbec zatížena teoretickými vývody, pak platí pravý opak o Výmarské ústavě z 11. srpna 1919.³⁷ Touto ústavou byla v Německu nastolena buržoazně-demokratická republika a je to opravdu první skutečně demokratická ústava Německa. Otázky jejího vzniku, osud republiky, jejímž základním zákonem se stala, pozdější fašizace a konečně vítězství fašismu, jehož nástup po státoprávní stránce umožnila a který zároveň znamenal její likvidaci, mají pro dnešní vývoj, zejména v západním Německu, mimořádnou důležitost. S. Grotewohl hodnotil v r. 1948 historický význam Výmarské ústavy následujícími slovy: „Její poučení by měla patřit k nejcennější součásti našich státně politických a státně organizačních zkušeností, neboť výmarská ústava a s její pomocí vybudovaná republika osudně selhaly.“³⁸

Přesto, že vyhlášením Výmarské ústavy vznikla nová vládní forma buržoazie a přesto, že starý stát se rozpadl následkem listopadové revoluce, není tato ústava výsledkem revoluce. Neodpovídala politickým požadavkům revolučního proletariátu a maloburžoazie. Byla sepsána právníky-teoretiky a tato skutečnost se projevuje na celé koncepci ústavy, na jejím obsahu a zejména na důsledném provedení dělby moci, které se projevovalo naprosto negativně. Je nesporné, že na jejím základě mohl být zaveden opravdu důsledný parlamentní systém, skrývala však také v sobě velké nebezpečí presidentské diktatury. V lidových masách dostatečně populární prezident, jakým byl např. Hindenburg, který byl relativně nezávislý na různých stranických momentech, mohl do značné míry anulovat parlamentní systém.

Důsledné provedení dělby moci vedlo k tomu, že správa a justice omezovaly moc zákonodárnou, místo aby jí byly podřízeny a jí kontrolovány. Stará, republikou převzatá byrokracie se stala tak silnějším mocenským faktorem, než byl říšský sněm. To se projevilo zejména v postavení říšského presidenta, který nebyl volen parlamentem, nýbrž lidovým hlasováním. President se mohl stát nejen na základě článku 48 ústavy absolutním diktátorem v zemi a to bez podstatného vlivu parlamentu, ale mohl zejména předejít jakýmkoliv konfliktům s říšským sněmem tím, že ho na základě článku 27 ústavy jednoduše rozpustil. Říšská vláda byla sice závislá na parlamentu, avšak také na říšském presidentu a stála vlastně mezi těmito institucemi. Bylo to způsobeno zejména tím, že na jedné straně mohl říšský prezident kdykoliv, i bez spoluúčasti parlamentu, říšskou vládu rozpustit a jmenovat vládu novou, na druhé straně mohl však také uchránit vládu před říšským sněmem jeho rozpuštěním. Poslanci říšského sněmu byli formálně považováni za zástupce celého národa

³⁷ *Reichsgesetzblatt*, I, 1919, str. 218.

³⁸ O. Grotewohl, *Po třiceti letech*, Praha 1951, str. 101.

a nesměli být vázáni žádnou instrukcí (čl. 21 ústavy), ve skutečnosti zastupovali však především svou politickou stranu a byli vázáni stranickými příkazy. Jelikož během trvání republiky nezískala ve volbách žádná z politických stran nadpoloviční většinu mandátů v parlamentu, závisela celá činnost říšského sněmu na dohodách stran a politických skupin, které vytvářely pro výmarské období typické, více nebo méně pevné koalice. Celé toto dilema vedlo nakonec k tomu, že v letech 1919—1932 se vystříдалo ve Výmarské republice 20 kabinetů. Lidové masy ztratily důvěru k republice a k parlamentnímu systému, který nemohl řešit špatnou hospodářskou situaci a byly proto ochotny přistoupit i na protidemokratickou agitaci, stačilo, že kritizovala republikánské poměry. Opravdová slabost výmarského ústavního systému se nakonec projevila i v tom, že formálně právně umožnil Hitlerovi „legální“ převzetí moci.

Je nesporné, že v německé historii je řada prvků, které ve svých důsledcích připravovaly nástup fašismu a vládu fašismu. „Příčina vzniku fašismu netkví ovšem ani ve středověkém vývoji Německa, ani v Německu 17. století, ani v prusáctví, ale jediné v imperialismu...“³⁹ Právě příčiny jsou podle našeho názoru v tom, že v Německu byly po první světové válce dány objektivní podmínky pro jeho vznik. V momentu, kdy buržoazie již nemohla vládnout starými buržoaznědemokratickými formami, které nesporně ve Výmarské republice existovaly, se ukázalo, že v Německu není dostatek demokratických tradic a víry v parlamentarismus, že většina Němců je ochotna se ho vzdát. To byl jeden z momentů, který pomohl Hitlerovi při budování masové základny nacistické strany, ulehčil tzv. Harzburské frontě a pak nacistům útok na parlamentarismus a usnadnil a urychlil vítězství fašismu, i když nebyl nezbytnou podmínkou jeho existence.

³⁹ Kolman, o. c., str. 110.

Die historischen Bedingungen der Entstehung des Nazismus und die Entwicklung des deutschen Parlamentarismus

Zusammenfassung

Die deutschen Verhältnisse des 20. Jahrhunderts, besonders die Existenz des Nazismus, stellen die Rechtshistorie vor eine ganze Reihe Fragen, hauptsächlich vor die Frage des Einflusses der parlamentarischen Entwicklung auf die Entstehung, den Sieg und die Existenz des Nazismus. In der tschechoslowakischen Literatur wurden besonders die historischen Wurzeln des deutschen Faschismus, wie z. B. die wirtschaftliche Rückständigkeit, die Schwäche des Bürgertums und die mit diesen zusammenhängende Kleinstaaterei, die preussische Hegemonie, sowie die reaktionären Tendenzen in der Philosophie betont. Die Tatsache, dass in Deutschland nie ein parlamentarisches System, z. B. nach französischem Vorbild, entstanden ist, wurde fast übersehen. Im Hinblick auf die reaktionären preussisch-deutschen Tendenzen der Entwicklung wurden auch die fortschrittlichen demokratischen Kräfte nicht beachtet.

Der Artikel versucht darzulegen, dass am Ende des 18. Jahrhunderts auch in Deutschland demokratisch-bürgerliche Ansichten entstanden sind, die aber durch die Schwäche des Bürgertums sich nicht in dem progressiven Masse entfalten konnten, wie in der anderen bürgerlichen Staaten. Nach der Revolution von 1848 wurden dann diese Kräfte durch den zwischen Bürgertum und Feudalismus abgeschlossenen Klassenkompromiss in den Hintergrund gedrängt und ihre weitere Existenz wurde ganz von der preussischen Hegemonie und der „Blut — und Eisenpolitik“ beeinflusst. Diese Tatsache ist besonders im Zusammenhang mit der Bismarckischen Verfassung verfolgbar, die bekanntlich mehr aus der augenblicklichen politischen Notwendigkeit als aus fortschrittlichen bürgerlichen Ansichten über Staat und Recht hervorgegangen ist. Dies war auch daran ersichtlich, dass die Verfassung von 1871 keine Grundformulierungen über die bürgerliche Freiheiten beinhaltete, die Kompetenzen des gesetzgebenden Organes, besonders im Verhältnis zur Regierung, einschränkte und die Kleinstaaterei, bei einer Durchsetzung der preussischen Hegemonie nicht beseitigte. Gerade die Stellung des Reichskanzlers und das Verhältnis zwischen Parlament und Regierung führten dazu, dass im deutschen Reichstag die Traditionen von grossen Parlamentsdebatten fehlten, in welchen Regierungen fallen, politische Machinationen enthüllt werden und in welchen die Politik der einzelnen Parteien und des ganzen Staates geprägt und geprüft wurde. Auch hierdurch wurden die Deutschen in eine politische Rückständigkeit getrieben. Die Weimarer Verfassung mit ihrer Machtenteilung und der Präsidentendiktatur führte zwar ein parlamentarisches System ein, die Hypothek der vorhergehenden Entwicklung führte aber zu einer Labilität des Systemes. In den Jahren 1919 — 1932 wurden mehr als 20 Kabinette gebildet, die Massen hatten besonders auch unter den schweren wirtschaftlichen Bedingungen das Vertrauen zur Republik verloren und konnten unter anderem besonders die „verfassungsrechtlichen“ Machinationen der Hitlerregierung nicht verstehen und verhielten sich deshalb in ihrer Mehrheit passiv. Die Erbschaft der politischen Ungeschultheit der Massen machte sich bemerkbar, neben den anderen in der Weimarer Republik existierenden objektiven Bedingungen, die für die Entstehung des Faschismus in Deutschland entscheidend waren.